

I. წინასწარი ცნობები

§ 1. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების მიზანი და ამოცანები

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება არის მოძღვრება იბერიულ-კავკასიურ ენათა¹ სტრუქტურა²-ს ისტემისა და ისტორიის შესახებ.

სისტემის შესწავლა ენის (—მისი ფონეტიკის, მორფოლოგია-სინტაქსისა და ლექსიკის—) აღწერითს ანალიზს (და აღწერით კანონზომიერებათა დადგენას) გულისხმობს. ასეთი ანალიზი და მმარე საშუალებებია.

ძირითადია ისტორია — წარმოშობა-განვითარების ანალიზი ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის საშუალებით: შესასწავლი ობიექტის გარკვეული გაგებიდან შინაგანი აუცილებლობით გამომდინარეობს მეთოდიც, რომლითაც ეს ობიექტი უნდა შეისწავლებო-

¹ იბერიულ-კავკასიური ენები ქმნიან ოთხ ჯგუფს; ეს ჯგუფებია:

1. ქართულური (ქართული, ზანური, სვანური);

2. აფხაზური-ადიღური (აფხაზური, აბაზური, ადიღური, ყაბარდოული, უბიხური);

3. ნახური (ჩაჩნური, ინგუშური, ბაცბური);

4. დაღესტნური (ხუნძური-ანდიღურ-დიღოური ქვეჯგუფი, ლაკურ-დარგუული ქვეჯგუფი, ლეზგიური ქვეჯგუფი). სულ ოთხსავე ჯგუფში 32 ენაა (აქედან 20 ენა დაღესტნის ჯგუფისაა).

მწერლობიანია 12: ქართული — ძველი სამწერლო (მწერლობა V საუკუნიდან); ახალი სამწერლო ენებია: აფხაზური, აბაზური, ადიღური, ყაბარდოული, ჩაჩნური, ინგუშური, ხუნძური, ლაკური, დარგუული, ლეზგიური, თაბასარანული.

² ყველაფერი სტრუქტურული სისტემურიცაა; სისტემური კი ყოველთვის სტრუქტურული არაა. ამიტომ ქვემოთ ნახმარი გვაქვს სისტემა, როგორც უფრო ზოგადი ცნება.

დეს: ისტორიულ-გენეზისურია ცნება (იბერიულ-კავკასიური ენები) —
მას შეესაბამება მეთოდი (ისტორიულ-შედარებითი): საგანი განსა-
ზღვრავს მეთოდს.

ისტორიულ-შედარებით კვლევა-ძიებაში შედარება საშუ-
ალებაა ისტორიისათვის (და არა თვითმიზანი).

ამით განსხვავდება შედარება — ისტორიულ-შედარებითი ენათმეც-
ნიერებისა შედარებისაგან წინარემეცნიერულ პერიოდში (ძველად,
საშუალო საუკუნეებში), აგრეთვე შედარებისაგან ტიპოლოგი-
ურ ძიებებში (ამაზე — ქვემოთ).

ისტორიულ-გენეზისური საკითხების კვლევისას ისტორიულ-შედა-
რებითი მეთოდის გამოყენება, როგორც ითქვა, აუცილებელია,
მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი საკმარისი იყოს: ისტორიულ-
შედარებითი მეთოდი ეფექტურ საშუალებად გვევლინება ენათა დი-
ფერენციაციის (დივერგენციის) პროცესთა შესწავ-
ლისათვის მონათესავე ენათა განვითარებაში, მაგრამ დივერგენციის
პროცესით არ ამოიწურება ენათა განვითარება; იმავდროულად მოქმე-
დებს ენათა ინტეგრაციის (კონვერგენციის) პროცესი;
იგი საწინააღმდეგო მიმართულებებისაა: ენის განვითარება ამ ორი —
ერთიმეორის საწინააღმდეგო მიმართულების, პროცესის შედეგია.

რაც უფრო ძლიერია ენათა კონტაქტი და შესაბამისად დიდია კონ-
ვერგენციის პროცესის ხვედრი წონა (ასეა, მაგალითად, ჩვენს ენებში),
მით უფრო შეზღუდულია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის ეფექ-
ტიანობა.

და მაინც მასზე უკეთესი საშუალება ჯერჯერობით არ ჩანს (თუმცა
ცდები არ გვაკლია: დიალექტთა გეოგრაფია, არეალური ლინგვისტი-
კა...).

ენის შესწავლა იწყება აღწერითი ანალიზით. აღწერითი ანალი-
ზი არ უპირისპირდება ისტორიულ-შედარებითს ანალიზს:
შეიძლება სხვადასხვაგვარად გვესმოდეს, რა მნიშვნელობაც აქვს ენის
მეცნიერული შესწავლისათვის ისტორიულ-შედარებითსა და აღწერითს
ანალიზს; მაგრამ ის კი უდავოა, რომ ერთი მეორეს არ გამორიცხავს.

ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის გარდა ენათა ჯგუფი შე-
იძლება შეისწავლონ სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური
თვალსაზრისითაც. აქაც შედარებას მიმართავენ. ოღონდ ეს შედარება
მიზნად ენათა ისტორიის შესწავლას არ ისახავს: სტრუქტურულ-ტი-

პოლოგიური ანალიზისათვის სულ ერთია, მონათესავე ენებს შევუდარებთ ერთმანეთს თუ სრულიად სხვადასხვა წარმოშობის ენებს: აფხაზური ენის ესა თუ ის ფაქტები შეიძლება შეუდარონ ამერიკელ ინდიელთა ენების ფაქტებს (მილევსკი) ანდა ჩაჩნურისა — ბანტუ-ენებისას აფრიკაში (ნემიროვსკი).

სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შედარება შესაძარებელ ენათა სისტემის აღწერითს ანალიზს ემყარება და მიზნად ისახავს ზოგადი კანონზომიერებანი — უნივერსალები — დაადგინოს (მაგალითად: „თუ ენის ფონეტიკურ სისტემაში გვაქვს აფრიკატები, გვექნება სპირანტებიც“ — რ. იაკობსონი).

სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ენათმეცნიერება არსებითად იმავე თვალსაზრისზე დგას, რაც ზოგადს ანუ რაციონალურ გრამატიკას (XVII ს.) და მის გაგრძელებას — ფილოსოფიურ გრამატიკას (XVIII ს.) ახასიათებდა: ყველა ენაში გამოყოს საერთო, ზოგადი, რამდენადაც ყველა ენა ერთისა და იმავე ლოგიკურ კატეგორიათა გამოსახვის საშუალებას წარმოგვიდგენსო. ენებში მთავარი სწორედ ეს ზოგადი, საერთოაო (და არა ის, რაც თავისებურია, განსხვავებულიო).

ზოგადი ანუ რაციონალური (ფილოსოფიური) გრამატიკა ენის ისტორიას ისევე არ საჭიროებდა, როგორც თანამედროვე სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ენათმეცნიერება არ საჭიროებს მას.

თუ მეცხრამეტე საუკუნეში ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა (ენათმეცნიერება) დაუპირისპირდა არაისტორიულ (ფილოსოფიურ) გრამატიკას, მეოცე საუკუნეში არაისტორიული, ზედროული (აქრონიული) სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ენათმეცნიერება უპირისპირდება ისტორიულ ენათმეცნიერებას.

ენობრივი ფაქტის მეცნიერული შესწავლა მისი ისტორიის შესწავლას გვერდს ვერ აუვლის: ენის ისტორიის შესწავლა — კულტურის ისტორიასა და აზროვნების ისტორიასთან კავშირში (ასევე: ენის შესწავლა კულტურასთან და აზროვნებასთან კავშირში) — ესაა ენის ენათმეცნიერულ შესწავლაში ყველაზე არსებითი. უფრო მნიშვნელოვანი მიზანი ენის მეცნიერულ შესწავლას არ მოეპოვება.

ეს არ გამორიცხავს ენის შესწავლას ისტორიის გარეშე: ენობრივა სისტემის აღწერითი შესწავლა — როგორც ზევით უკვე ითქვა — საჭიროა ენის ისტორიის თვალსაზრისითაც (და თავისთავადაც, რამდენა-

დაც ენის სისტემის კანონზომიერებათა გამოვლენას შევიძლებთ), ე. ი. ენობრივი სისტემის აღწერა ფაქტების კლასიფიკაციით ანუ სისტემატიკის ამოცანებით არ ამოიწურება. სისტემატიკა — ე. ი. ენობრივი ფაქტების (ბგერების, სიტყვების, შესიტყვებათა თუ წინადადებათა) კლასიფიკაცია სათანადო მოვლენათა მიმოხილვისათვის აუცილებელია და გარკვეული პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს.

აღწერისა და ისტორიულ-შედარებითი კვლევა-ძიების ურთიერთობას — უკეთ, მათს შემეცნებითს ღირებულებას — განსაზღვრავს არსებითი გარემოება: ენა დინამიკურ (ცვალებადს) სისტემას წარმოადგენს, ენობრივი სისტემის ყოველი რგოლი იცვლება, მაგრამ სხვადასხვა რგოლი — ბგერათა შედგენილობა და სისტემა, სიტყვის ფორმები, სინტაგმის აგებულება, ლექსიკის შემადგენლობა, სიტყვათა მნიშვნელობა — იცვლება არათანაბრად; ამის გამოა, რომ ენობრივ სისტემაში ერთდროულად წარმოდგენილია სხვადასხვა ისტორიული ფორმაციის ფაქტები. ამიტომაც ენობრივი სისტემა თავის არსებობის არც ერთ მომენტში არ შეიძლება იყოს „თავისუფალი ისტორიისაგან“ — ენობრივი ფაქტის გასაგებად, ისტორიის მოშველიება გვჭირდება: ენობრივი სისტემა ენის ისტორიაზეა დამოკიდებული.

ენის სისტემურობა თუ მოქმედებს ისტორიაზე? ასეთი შესაძლებლობა არ არის გამორიცხული: ენის სისტემურობა შეიძლება თავისებურად აისახოს ისტორიაში (მაგალითად: სვანურში აფრიკატებს — ჯ ჩ ჭ — სპირანტები შეენაცვლნენ; აფრიკატები ქმნიან სამეულებს, სპირანტები — წყვილეულებს; შესაბამისად: ჯ—ქ, ჩ—შ, ჭ—წული: ჭ-ს შესატყვისი არ აღმოაჩნდა — ვ. თოფურია)¹.

მაგრამ ასეთი რამ არის შესაძლებლობა; სისტემა რომ ისტორიით არის შეპირობებული (სისტემის დამოკიდებულება ისტორიაზე!), ეს კი არის აუცილებლობა, რომელსაც პრინციპული საფუძველი მოეპოვება.

ამისდა კვალად: ენობრივი სისტემის სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შესწავლა ვერ გასწევს ისტორიულ-შედარებითი კვლევა-ძიების მაგივრობას, ვერ ჩაენაცვლება მას.

¹ „ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკის ზოგიერთი საკითხი“, იკვ. XII, 1960.

სტრუქტურულ-ტიპოლოგიურ შედარებას ისევე, როგორც აღწერითი ხასიათის კანონზომიერებებს შეუძლია დახმარება გაუწიოს ისტორიულ-შედარებითს კვლევა-ძიებას.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა მეცნიერული ისტორია სრულად რომ დამუშავდეს, საჭიროა: ჯერ ერთი, ყველა იბერიულ-კავკასიური ენა — სამწერლო იქნება ის თუ უმწერლო — მეცნიერულად აიწეროს; შემდეგ — ოთხივე ჯგუფის (ქართველურისა, აფხაზურ-ადიღურისა, ნახურ-ქისტურისა და დაღესტნურის) ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკები და ლექსიკონები დამუშავდეს; დაბოლოს: ერთობლივ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა და საერთო ძირთა ისტორიული ლექსიკონი შედგეს.

პირველი ამოცანა ამჟამად არსებითად გადაჭრილია: თითქმის ყველა ენის აღწერითი ანალიზი, ზოგი უფრო სრული, ზოგიც მოკლე, უკვე მოგვეპოვება. მეორე რიგის ამოცანა ჯერ კიდევ არ არის გადაწყვეტილი (რაც ამ მხრივ არის გაკეთებული, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი). ძირითადია მესამე ამოცანა. მის გადასაწყვეტად საჭირო პირობები ჯერ კიდევ არ მოგვეპოვება. ამ ამოცანის გადაწყვეტა მომავლის საქმეა¹.

¹ ცალკეულ ენათა და ენათ-ჯგუფების მთლიანი შესწავლა არ ნიშნავს, თითქმის, სანამ ეს სამუშაო არ დამთავრებულა, უადგილო და გაუმართლებელი იყოს ცალკეული საკითხების შესწავლა ორი, სამი (თუ ყველა ოთხი) ჯგუფის მასალის გათვალისწინებით. ერთი არ გამორიცხავს მეორეს: ნ. ტრუბეცკოის გამოკვლევები მოწმობს, რომ ცალკეული საკითხების კვლევამ რამდენიმე ჯგუფის ენათა მასალაზე ფასეული შედეგი შეიძლება მოგვეცეს. იგულისხმება: მისი — „კონსონანტების სისტემა აღმოსავლურ-კავკასიურ ენებში“, 1931, „ლატერალური თანხმოვნები ჩრდილო-კავკასიურ ენებში“, 1922; „ლექსიკური ფარდობანი ჩრდილო-კავკასიურ ენებში“, 1930; „შენიშვნები ზმნების დაბოლოებათა შესახებ აღმოსავლურ კავკასიურ (ჩაჩნურ-დაღესტნურ) ენებში“, 1929... იხ. აგრეთვე: ე. დიუშევილის „ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებითი გრამატიკის შესავალი“, 1933. ფ. ჯავახიშვილის „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და წარმოება“, 1937.

რათქმა უნდა, ასეთ გამოკვლევებში ბევრი კონკრეტული საკითხი სადაო იქნება, მაგრამ სადაოს ყველა წინასწარი სამუშაოს შესრულებაც არ გამორიცხავს.

ამის გათვალისწინებით „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი“ ამჟამად მიზნად ისახავს:

— გამოყოს საკვანძო საკითხები, რაც იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერული ისტორიის კვლევისას ჩნდება და

— ჩამოაყალიბოს ძირითადი დასკვნები, რაც ამჟამად შეიძლება გაკეთდეს ამ საკვანძო საკითხების შესახებ ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგად.

§ 2. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ახლანდელი ვითარება

უკანასკნელი ასი წლის მანძილზე ბევრი რამ გაკეთდა იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესასწავლად. თითქმის ყველა უმწერლო ენის მთლიანი მიმოხილვა მოგვეპოვება. ყველაზე უკმარი ცნობა მოგვეპოვებოდა უბიხური ენის შესახებ (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფის ენათაგან), ანდიური და დიდოური წყების ენათა და შაჰ-დალის წრის ენებზე (ბუღუხურისა, ხინალულურისა და კრიწულის შესახებ). უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე აქაც მდგომარეობა გამოსწორდა. თუმცა ჯერ არაა გამოქვეყნებული ზოგი ენის მონოგრაფიული შესწავლის შედეგი:

გამოქვეყნებულია არა ერთი ნაშრომი, სადაც იბერიულ-კავკასიურ ენათა ესა თუ ის ჯგუფია განხილვის საგანი, თუ მთლიანად არა, ამ ენათა ესა თუ ის მხარე მაინც.

მოგვეპოვება რამდენიმე მთლიანი მოკლე მიმოხილვაც ამა თუ იმ ჯგუფისა. მთლიანად იბერიულ-კავკასიური ენებია კვლევის საგანი შრომებში:

1. რიხ. ერკერტის „კავკასიური ძირის ენები“ (1895 წ.)¹.

რიხარდ ერკერტის შრომა ორი ნაწილისაგან შედგება; პირველი ნაწილი (204 გვ.) ლექსიკურ მასალას შეიცავს: 545 სიტყვა (არსებითი სახელი — მეტწილად, ნაცვალსახელები, ზმნისართები, რიცხვითი სახელები, ზედსართავი სახელები, ორიოდე ათეული ზმნა) თარგმნილია 30 ენა-კილოზე... მეორე ნაწილში (391 გვ.) მოცემულია გამოთქმები (169 ფრაზა, გერმანული, თარგმნილია იმავე ენა-კილოებზე, რისი ლექსიკაც პირველ ნაწილში გვექონდა) და ბოლოს მოცემულია გრამატიკული შენიშვნები. ამას ერთვის კავკასიურ ენათა კლასიფიკაცია და მათი წარმოშობითი ურთიერთობის შესახებ მსჯელობა.

¹ Richard Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Wien, 1895, VI+204 გვ.; XII+391 გვ.

ღვაწლი სომხურ-ქართული ფილოლოგიის შექმნაში და ქართველურ ენათა კვლევის საქმეში, აღნუსხულია ის სირთულეებიც, რაც ნ. მარის თეორიის ბოლო ეტაპებზე შეიქმნა ქართულ და მთის კავკასიურ ენათა მეცნიერული კვლევისათვის.

ენობრივი ფაქტების სისტემატური ანალიზი იწყება „გრამატიკული სქეს-კატეგორიების საკითხით მთის კავკასიურ ენებსა და ქართულში“ (გვ. 125—257). ავტორი სახელთა ფუძეების ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგად გამოავლენს გრამატიკულ სქეს-კატეგორიათა გაქვავებულ ფორმანტებს მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესისას ქართულში, აგრეთვე მთის იმ ენებში, რომელთაც აქამდე ეს კატეგორია არ მოეპოვებათ („სინდურ...“, ლეგურ ენებში, ე. ი. ადიღურსა და დაღესტნურ ზოგ ენაში, როგორიცაა, ლეზგიური, ალულური, უდიური“).

გრამატიკული სქეს-კატეგორიის (ე. ი. გრამატიკული კლას-კატეგორიის) საკითხს მოსდევს რიცხვითი სახელების ანალიზი („წინანდელი და თავდაპირველი სახე, აგებულება და სხვადასხვა სისტემა“ — გვ. 259—424) ქართველურსა და მთის კავკასიურ ენათა სამსავე ჯგუფში.

ასევე დაწვრილებით არის განხილული ნაცვალსახელები (პირთა, ჩვენებითი, უკუქცევითი, კუთვნილებითი) ოთხივე ჯგუფის ენათა მასალაზე (გვ. 425—581).

შედარებით მცირე ადგილი ეთმობა ზმნას (გვ. 583—611) და საერთო ძირის ლექსიკურ ერთეულთა გამოვლენას (გვ. 611—621).

სახელის ბრუნებასა და სიტყვაწარმოებას ავტორი, როგორც თვითონ აღნიშნავს, არ შეხება.

უკანასკნელ ოთხ გვერდზე (გვ. 621—625) ზოგადი დასკვნა აქვს ავტორს მოცემული: ქართულ-ქართველურ ენათა განვითარებაში ორი ხანა გამოიყოფა; უძველესი, როცა „გრამატიკული სქეს-კატეგორიები ამ ენათა ძირითადს დამახასიათებელ თვისებას შეადგენდა“ და მეორე, როდესაც „გრამატიკული სქეს-კატეგორიები გაქრა“ და „...ქართულ-ქართველურის ახალი სახე ჩამოინაქვთა“ (გვ. 623). ქართულ-ქართველური ენები აფხაზურ-ადიღურ („სინდურ“), ნახურ („ლილლურ“) და დაღესტნურ („ლეგურ-ალბანურ“) ენათა მონათესავე ენებია. ამ მონათესავე ენათა შესწავლა ქმნის „ქართულ-შარომატულ ენათმეცნიერებას“ (გვ. 625).

4. მოკლე „შესავალი კავკასიურ ენათმეცნიერებაში“ ეკუთვნის კარლ ბოუდას (1960 წ.)¹.

5. 1963 წელს გამოიცა გერჰარდ დეეტერსის „კავკასიური ენები“ (89 გვ.)². აქ შეკუმშულად არის განხილული კავკასიურ ენათა ოთხივე ჯგუფი და წარმოდგენილია სათანადო ლიტერატურის ბიბლიოგრაფია (გვ. 1—19); ამას მოჰყვება: ფონოლოგია (გვ. 19—23), ლექსიკა (გვ. 33—46), გრამატიკა (გვ. 46—76); აქ მოცემულია: სახელთა კლასები; პირები; ზმნის პასიური კონსტრუქცია; ტრანზიტივი და ინტრანზიტივი; ტრანზიტივი და პასივი; შეგრძნების ზმნები; ფინიტობა და ინფინიტობა ზმნის ფორმებში; ერთეული და სიმრავლე; ადგილი და მიმართულება; ატრიბუტივობა და პრედიკატივობა; წინადადების აგებულება.

ტექსტის უკანასკნელი სამი გვერდი (გვ. 76—79) ეთმობა საკითხს: „კავკასიურ ენათა ადგილი დედამიწის ენათა შორის“. გ. დეეტერსი აქ ეხება კავკასიური ენების ხმელთაშუა ზღვის (ეტრუსკულთან, პელაზგიურთან...), წინა აზიის აწ მკვდარ ენებთან (შუმერულთან, ელამურთან, ხურიტულთან და ურარტულთან) ურთიერთობის საკითხს, აგრეთვე ბასკურის კავკასიურთან ურთიერთობის საკითხს (ახლანდელი ცდები სარწმუნო არ არის, ოღონდ ეს არ ნიშნავს, თითქოს „ბასკურის კავკასიურ ენებთან ნათესაობა შეუძლებელი იყოს“, გვ. 78—79).

6. 1967 წ. გამოვიდა „იბერიულ-კავკასიური ენები“³. კრებულში შეტანილია ქართველური, აფხაზურ-ადიღური, ნახური და დაღესტნური ჯგუფების ყველა ენის დახასიათება (ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსის ძირითადი საკითხები, დიალექტთა შესახებ ცნობები). გრამატიკულ დახასიათებას ერთვის სათანადო ენის ნიმუში (ტრანსკრიფციითურთ) და მისი თარგმანი.

ენათა ყოველი ჯგუფის ზოგადი დახასიათება („შესავალი“) წამძღვარებული აქვს სათანადო ნაკვეთს; ქართველურ ენათა, აფხაზურ-

¹ K. Bouda, Introducción a la lingüística Caucásica, Salamanka, 1960, ესპ. ენაზე, 90 გვ.

² G. Deeters, Die kaukasischen Sprachen, 1968, 89 გვ. (შრომაში „Handbuch der Orientalistik, Bd. VII, Armenische und kaukasische Sprachen“, Leiden-Köln, 1963).

³ «Иберийско-кавказские языки» — სერიაში: «Языки народов СССР», т. IV, Москва, 712 გვ.

ადილურ და ნახურ ენათა ზოგადი დახასიათება ცალ-ცალკე გვაქვს; დალესტნურ ენათა საერთო „შესავალის“ გარდა თავ-თავისი შესავალი აქვს: ანდიურ ენებს, დიდოურ ენებს, ლეზგიურ ენებს.

გარდა ამისა, მთელ წიგნს საერთო შესავალი წერილი აქვს წამძღვარებული „იბერიულ-კავკასიური ენები“ (გვ. 7—15). კრებულის მონაწილეა 24 ავტორი, მოსკოველი სპეციალისტები თუ კავკასიის რესპუბლიკების სამეცნიერო დაწესებულებათა მუშაკები.

კრებული „იბერიულ-კავკასიური ენები“ ცალკეულ ენათა მიმოხილვას შეიცავს, ე. ი. ისევეა აგებული, როგორც ად. დირის შრომა, ოღონდ უფრო სანდოა მასალის მხრივ და ინფორმაციასაც გაცილებით მეტს იძლევა.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ზოგადი მოკლე მიმოხილვა დახასიათება მოცემულია რიგ წეროლში; ასეთებია:

ნ. ტრუბეტკოის „ჩრდილო-კავკასიური ენები“, 1924 წ.¹

ნ. მარის „იაფეტური თეორიის ძირითადი მიღწევები“, 1925 წ.²

ნ. მარის „იაფეტური ენები“, 1931 წ.³

რ. ბლაიხშტაინერის „კავკასიურ ენათა ჯგუფი“, 1937 წ.⁴

ქ. ლომთათიძისა და არნ. ჩიქობავას „იბერიულ-კავკასიური ენები“, 1952 წ.⁵

უ. დიუმეზილის „კავკასიური ენები“, 1952 წ.⁶

არნ. ჩიქობავას „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ორი ძირითადი საკითხის შესახებ“, 1955 წ.⁷

არნ. ჩიქობავას „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, მისი ზო-

¹ N. Troubetzkoy, Langues caucasiennes septentrionales—კრებულში Les langues du monde, Paris, 1924.

² Н. Марр, Основные достижения яфетической теории, М.—Л., 1923.

³ Н. Марр, Яфетические языки, БСЭ (I გამოც.), ტ. 65.

⁴ R. Bleichsteiner, Die kaukasische Sprachgruppe, ჟურნ. Anthropos, Wien, 1937.

⁵ К. В. Ломтатидзе и А. С. Чикобава, Иберийско-кавказские языки, БСЭ (II გამოც.), ტ. 17 (1952).

⁶ G. Dumézil, Langues caucasiennes — კრებულში „Les langues du monde“ (II გამოც.), Paris, 1952.

⁷ А. С. Чикобава, О двух основных вопросах изучения иберийско-кавказских языков — ჟურნ. «Вопросы языкознания», 1955, № 6, გვ. 66—92.

გად-ენათმეცნიერული განწყობანი და ძირითადი მიღწევები“, 1958¹.
არნ. ჩიქობავას „მთის იბერიულ-კავკასიური ენები და მათი შესწავ-
ლის თანამედროვე მდგომარეობა საქართველოში“, 1959 წ².

ბ. გაიგერის, ტ. ჰ. კუნის, ა. კუიპერსისა და კ. მენგეს „კავკასიის
ხალხები და ენები“, 1959 წ.³

გ. კლიმოვის „კავკასიური ენები“, 1965 წ.⁴

მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიის საკითხების შედა-
რებითს მიმოხილვას იძლევა ე. დიუმეზილის მონოგრაფია „შესავალი
ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებითს გრამატიკაში“, 1933 წ.⁵

გამოკვლევა ხუთ თავს შეიცავს და ძირითად საკითხებს იკვლევს:
თ ა ვ ი I. კლასების საკითხი (გვ. 1—44): შესავალი (კლასები ჩრდი-
ლო-დასავლურ, ჩრდილო-აღმოსავლურ და ჩრდილო-ცენტრალურ კავ-
კასიურ ენებში); კლასის ფორმები ჩრდილო-აღმოსავლურ და ჩრდილო
ცენტრალურ კავკასიურ ენებში; გონიერ-არაგონიერის გარჩევა;
დ-, რ- ნიშნები; ჰიპოთეზები; კლასები აფხაზურში; პირისა და კლასის
ნიშნები ჩრდილო-დასავლურ, ჩრდილო-ცენტრალურსა და ჩრდილო-
აღმოსავლურ კავკასიურ ენებში.

თ ა ვ ი II. ნაცვალსახელური ფუძეები (44—63): პირის ნაცვალ-
სახელები; ჩვენებითი ნაცვალსახელები; ნაცვალსახელები და კითხვი-
თი ელემენტები.

თ ა ვ ი III. სახელთა ბრუნება (64—91): სახელთა დაბოლოებანი
ჩრდილო-დასავლურსა და ჩრდილო-ცენტრალურ, ჩრდილო-აღმოსავ-
ლურ კავკასიურ ენებში; მრავლობითის სუფიქსები.

თ ა ვ ი IV. ზმნათა დროები (92—122): დროები ჩრდილო-დასავ-
ლურ კავკასიურ ენათა ზმნაში; დროები ჩრდილო-ცენტრალურ კავკასი-

¹ А. С. Чикобава, Иберийско-кавказское языкознание, его общелит-
гвистические установки и основные достижения, Изв. АН СССР, Отд. лит. и
яз., т. XVII (1958), вып. 2, 33. 113—129.

² Arn. Tschikobava, Die iberio-kaukasische Gebirgssprachen und
der heutige Stand ihrer Erforschung in Georgien, ურბ. Acta Orientalia
Hungarica, t. IX (1959), fasc. 2, 33. 109—161.

³ B. Geiger, T. Halási-Kuhn, A. Kuipers, K. Menge, Peo-
ples and Languages of Caucase, 'S.-Gravenhage, ჰალანდია, 1959, 76 33.

⁴ Г. А. Климов, Кавказские языки, Москва, 1965, 110 33.

⁵ G. Dumézil, Introduction a la Grammaire comparée des langues
caucasiennes du Nord, Paris, 1933, 149 33.

ურ ენათა ზმნაში; დროები ჩრდილო-აღმოსავლურ კავკასიურ (ა და ბ) ენათა ზმნაში.

თავი V. ჩრდილო-კავკასიური და ბასკური (123—149): სახელთა ბრუნება; განსაზღვრულობის გამოხატვა და ჩვენებითი ნაცვალსახელე-ბი; სახელთა მრავლობითი; პირთა ნაცვალსახელეები და პირის ნიშნე-ბი ზმნაში; კითხვით-მიმართებითი ნაცვალსახელეები; შენიშვნები ზმნის შესახებ.

სხვა ასეთი შედარებითი ნარკვევი, სადაც მთის იბერიულ-კავკა-სიურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიას შედარებით განიხილავ-დეს, სპეციალურ ლიტერატურაში არ მოგვეპოვება. ბასკური ენის სა-ხელისა და ნაწილობრივ ზმნის მორფოლოგიის შეპირისპირებითი ანა-ლიზი საინტერესოა, პირველ ყოვლისა, საკითხის დასმით.

ვრცელ, სისტემატურ, მასთან ღრმა კვლევა-ძიების ნიმუშს წარმო-ადგენს ქეთ. ლომთათიძის მონოგრაფია „აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. 1. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები“, თბ., 1976, 343 გვ.

შრომა შედგება რვა თავისაგან:

I. აფხაზურისა და აბაზურის ურთიერთობა და დიალექტური შედ-გენილობა;

II. აფხაზური და აბაზური სამწერლობო ენები;

III. ვოკალური სისტემა;

IV. ფონეტიკური პროცესები ხმოვნებსა და დიფთონგებში;

V. მახვილი;

VI. კონსონანტური სისტემა (სონანტები, სპირანტები, ხშულები);

VII. ფონეტიკური პროცესები (სპონტანური, პოზიციური);

VIII. კომპლექსები;

IX. აფხაზურ-აბაზურ ძირთა და ფორმანტთა ამოსავალი ტიპი.

ამრიგად, გამოკვლევა აგვიწერს აფხაზურ-აბაზურ ენათა ახლან-დელ სისტემას და განიხილავს ამ სისტემის ისტორიის არსებით საკით-ხებს მდიდარი ენობრივი მასალის მოხმობით, როგორც ორივე სალიტე-რატურო ენის, ისე ოთხივე დიალექტისა და კილოკავ-თქმათა ჩვენების გათვალისწინებით.

დართული დიალექტური ტექსტები, მეტადრე აშხარულ-ტაპანთუ-რი, ფასეულ დოკუმენტაციადაა მისაჩნევი.

ადილურ ენათა ფონეტიკის საკითხებს მონოგრაფია მიუძღვნა ბორ. ზალყაროვმა. ნარკვევში „ადილურ ენათა ფონეტიკა“¹ ავტორი ცდილობს დააჯგუფოს და შეძლებისდაგვარად დაახასიათოს ხმოვნები და თანხმოვანთა ჯგუფები ადილურ ენებში, ბგერათა პოზიციური ცვლილებები, ძირისა და მარცვლის აგებულება, ყაბარდოულისა (ყაბარდოულ-ჩერქეზულისა) და ადიღურის (ადიღურ-ჩერქეზულის) ფონოლოგიური (უკეთ, ფონემათა) სისტემა; გარკვეული ადგილი ეთმობა ფონეტიკურ შესატყვისობის საკითხს ადილურ ენათა მასალაში და ფონეტიკურ პროცესებს, როგორცაა: სპირანტიზაცია, აფრიკატიზაცია, დელაბიალიზაცია, დეზაბრუპტივიზაცია... დასასრულ, წარმოდგენილია მსჯელობა „წინარეადილური ენის“ ბგერათა და ფონემათა სისტემაზე, აგრეთვე იმის თაობაზე, თუ რა მიმართებაშია ადიღურის ფონეტიკური სისტემა სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ბგერით სისტემასთან.

ნახურ ენათა ფონეტიკა-მორფოლოგიის შედარებით-ისტორიული ვრცელი დახასიათება მოცემული აქვს იუნუს დეშერიევს², მასთან ვაინახ-ქისტების ისტორიულ ყოფაცხოვრებასთან დაკავშირებით.

შრომის პირველი ორი თავი წარმოადგენს ზოგად ისტორიულ შესავალს საკუთრივ ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკისთვის.

პირველი თავი — „მთის კავკასიური ხალხებისა და მათი ენების წარმოშობისა და ისტორიული განვითარების პრობლემები“ (გვ. 7—79) — განიხილავს ისეთ საინტერესო საკითხებს, როგორცაა: ძველი ბერძენი ავტორები კავკასიის ენებისა და ხალხების შესახებ; არაბული წყაროები კავკასიის ხალხებისა და ენების შესახებ; ძველი სომხური წყაროები ნახური ხალხების შესახებ; ქართველურ-ნახური ისტორიული კავშირები და ძველი ქართული წყაროები; იბერიულ-კავკასიურ ხალხთა წინარე სამშობლოს საკითხისათვის; ჩრდილო-კავკასიისა და დაღესტნის ძველი ისტორიის ისტორიულ-ეთნოლოგიური და ენათმეცნიერული პრობლემები; კავკასიის ალბანეთისა და მთის კავკასიელ ხალხთა და მათი ენების პრობლემები; ურარტულისა და ნახურ ენათა გენეზისური ურთიერთობის საკითხისათვის; ნახური ეთნონი-

¹ Б. Х. Балкаров, Фонетика адыгских языков, Нальчик, 1970.
² Ю. Д. Дешериев, Сравнительно-историческая грамматика нахских языков, Грозный, 1963, 533 გვ.

მიკა, ტოპონიმია, ონომასტიკონი; თანამედროვე ნახური ხალხები: ნახური „ჩაჩანი“, ჭალჭაჟ „ღლიღვი“, „ინგუში“; ბაცავ „წოვა“... ჩაჩნეთ-ინგუშეთის ისტორია ძველსა და შუა საუკუნეებში; ახალი ისტორია და რუსეთის პროგრესული როლი; თანამედროვე ენათმეცნიერება ჩაჩან-ინგუში ხალხისა და მისი ენის შესახებ.

ზოგად საკითხებს ეხება მეორე თავიც: „ნახურ ენათა ისტორიული განვითარების გზები და მათ შესწავლაში შედარებით-ისტორიული მეთოდის გამოყენების საკითხები“ (გვ. 83—171); აქ მსჯელობის საგანია ისეთი საკითხები, როგორცაა: თანამედროვე ნახური (ვაინახური) ენები და დიალექტები, ჩაჩნური და ინგუშური სასაუბრო და სალიტერატურო ენები; ბაცბური ენის თავისებურებანი და ადგილი ნახურ ენათა წრეში; ნახურ ენათა ფონეტიკის, გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შედგენილობის ძირითადი თავისებურებანი; ნახურ ენათა და კილოთა ურთიერთმოქმედება, კავკასიის სხვა ენებთან ურთიერთობა და ამისი შედეგი... ენათა და ხალხთა წარმოშობითი ნათესაობის დადგენის ძირითადი კრიტერიუმები; იბერიულ-კავკასიურ ენათა წარმოშობითი ნათესაობა; ამ ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია; ენათა ნათესაობა და ხალხთა ნათესაობა... შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მისი არსი, პრინციპები და მეთოდური ხერხები; ამ მეთოდის ნაკლოვანებანი... შედარებით-ისტორიული მეთოდის დაზუსტება-სრულყოფისათვის... ძირისა და დეტერმინანტების საკითხი... რეკონსტრუქცია: ტრადიციული, შინაგანი, გარეგანი, საფეხურებრივი — პირდაპირი და რეტროსპექტული... საფეხურებრივი რეკონსტრუქციის ნაირსახეობანი... რეალური და ჰიპოთეტური რეკონსტრუქციის გამიჯვნის საჭიროების დასაბუთება... ენის სტრუქტურის სტატიკური (სინქრონული) ანალიზის გამოყენება შედარებით-ისტორიულ გამოკვლევებში. ამას მოსდევს გამოკვლევის ძირითადი ნაწილი: „ნახურ ენათა შედარებით-ისტორიული გრამატიკა“. იგი ეხება ფონეტიკას (გვ. 175—370), მორფოლოგიას (გვ. 371—490), სინტაქსს (გვ. 491—513).

ფონეტიკაში გაანალიზებულია ნახურ ენათა ფონოლოგიური სისტემა: ვოკალიზმი — სადა ხმოვნები, დიფთონგები, ტრიფთონგები, ნახალიზებული ხმოვნები... კონსონანტიზმი — აფრიკატები, გემინატები, სონანტები, ხშულები და ნაპრალოვნები — მქლერი და ყრუ, აფრიკატები, ყელხშულები (აბრუპტივები)... ხმოვანთა შეხამება,

თანხმოდანთა შეხამება... ფონეტიკური პროცესები — ჩაჩნურში, ინგუშურში, ბაცბურში... ბგერათშესატყვისობანი ნახურ ენათა შორის...

მორფოლოგია იწყება გრამატიკული კლასების საკითხით. შემდეგ განხილულია მეტყველების ნაწილები: არსებითი სახელი, სახელის ფუძის აგებულება... ბრუნვები... ზედსართავი სახელი... ნაცვალსახელი... რიცხვითი სახელი... ზმნა... ზმნისართი... დამხმარე სიტყვები (თანდებულები, კავშირები, ნაწილაკები)...

სინტაქსი იწყება შესიტყვებათა ტიპების განხილვით... მერე დახასიათებულია მარტივი წინადადება და მისი ტიპები... ჰიპოტაქსისა და პარატაქსის საკითხი ნახურ ენებში... დაბოლოს, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა ნახურ ენებში...

ბოლო თავი (გვ. 517—533) ეძღვნება „ზოგად-ნახური ენის“ დახასიათებას: ვოკალიზმი, კონსონანტიზმი... გრამატიკული კლასები... ბრუნვათა სისტემა... ზმნა და უღვლილების სისტემა... ნატვრითი კილო... სხვა ფორმები... ნახურ ენათა და ხალხთა ადგილი მთის კავკასიურ ენათა და ხალხთა გენეალოგიურ კლასიფიკაციაში...

უკვე წიგნის შინაარსის ამ ზოგადი მიმოხილვიდან ჩანს, რომ ნახური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის არც ერთი არსებითი საკითხი არ არის უყურადღებოდ დატოვებული.

ჩაჩნურ-ინგუშურისა და ბაცბურის ვოკალიზმისა და კონსონანტიზმის ვრცელი ისტორიულ-შედარებითი განხილვა მოცემულია დავიძის გამოკვლევაში „ნახური ჯგუფის ენათა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი“¹.

დაღესტნურ ენათა შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბება არავის უცდია: წინასწარ არა ერთი საკითხი მოითხოვს გარკვევას. ევგ. ბოკარევს ეკუთვნის „შესავალი დაღესტნის ენათა შედარებით ფონეტიკაში“, 1960 წ².

ერთობლივ დაღესტნურ ენათა კონსონანტიზმს ეხება ბაქ. გიგინეიშვილის „დაღესტნურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა“³.

¹ Д. И м н а й ш в и л и, Историко-сравнительный анализ фонетики нахских языков, Тбилиси, 1977, 289 გვ.

² Е. А. Б о к а р е в, Введение в сравнительную фонетику дагестанских языков, Махачкала, 1960.

³ Б. Г и г и н е й ш в и л и, Сравнительная фонетика дагестанских языков, Тбилиси, 1977, 165 გვ.

ტ. გუდავას „ანდიურ ენათა კონსონანტიზმი“ (1964 წ.)¹ მიმოიხილავს ანდიურ ენა-კილოთა კონსონანტიზმის ახლანდელ შედგენილობასა და ფონეტიკურ პროცესებს, როგორც პოზიციურს, ისე სპონტანური ხასიათისას (როგორცაა: დელაბიალიზაცია, აფრიკატთა სპირანტიზაცია, დეზაბრუპტივიზაცია...).

აღსანიშნავია დაღესტნურ ენათა ლექსიკის შედარებითი კვლევის ცდები²

ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა ჯერაც არ მოგვეპოვება. 1872 წელს ლითოგრაფიულად გამოიცა ალ. ცაგარლის წიგნაკი „კავკასიურ ენათა იბერიული ჯგუფის მორფოლოგიის შედარებითი მიმოხილვა“³; სტამბური წესით ეგვეე შრომა 1957 წელს გამოსცა ა. შანიძემ.

1930 წელს გამოვიდა გ. დეეტერსის ცნობილი გამოკვლევა „ქართველურ ენათა ზმნა“⁴.

არნ. ჩიქობავას „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ (1938 წ.) ძირითად ამოცანად ფუძეთა ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ ანალიზს ისახავს.

„ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“ გ. ა. კლიმოვისა (1964)⁵. ავტორი ცდილობს „ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“ დაუპირისპიროს ისტორიულ-შედარებით ლექსიკონს...

ქართველურ ენათა ფონეტიკის შესწავლის თვალსაზრისით აღსანიშნავია: კ. ჰ. შმიდტის „ნარკვევები სამხრულ-კავკასიური ფუძე-ენის ბგერითი შედგენილობის რეკონსტრუქციისათვის“⁶;

თამ. გამყრელიძის „სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქარ-

¹ Т. Е. Гудавя, Консонантизм андийских языков, Тбилиси, 1964, 215 გვ.

² Сравнительно-историческая лексика дагестанских языков, М., 1971, 295 გვ. С. Хайдаков, Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков, М., 1973, 179 გვ.

³ А. Цагарели, Сравнительный обзор морфологии иберийской группы кавказских языков, С.-Петербург, 1872.

⁴ G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930, 258 გვ.

⁵ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964, 305 გვ.

⁶ К. Н. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaucasischen Grundsprache, Wiesbaden, 1962, 160 გვ.

თველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი“, თბ., 1959, 86 გვ.

ს. ელენტიის „ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა“, I, 1960 წ., 261 გვ.

გ. როგავას „ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები“, I, 1962 წ., 149 გვ.

გ. მაჭავარიანის „საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა“, 1965 წ., 134 გვ.

§ 2. იბერიულ-კავკასიურ ენათა აღსანიშნავად ხმარებული ტერმინები

იბერიულ-კავკასიური ენები სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა ტერმინით აღინიშნებოდა და აღინიშნება:

1. „კავკასიური ენები“, 2. „იაფეტური ენები“, 3. „პალეო-კავკასიური ენები“, 4. „ალაროდული ენები“.

„კავკასიური ენები“ ყველაზე გავრცელებული ტერმინი იყო და ახლაც ხშირად ხმარობენ. სათანადო ენები ამჟამად თითქმის მხოლოდ კავკასიაში იხმარება; ეს საკმაო საფუძველს შექმნიდა იმისათვის, რომ ტერმინი „კავკასიური ენები“ მიგვეჩნია შესაფერის ტერმინად, — ერთი გარემოება რომ არა: კავკასიაში სხვა ენებიც არის გავრცელებული (ინდო-ევროპული: სომხური, ოსური, თალიშური, ქურთული... თურქული: აზერბაიჯანული, ყუმიკური, ბალყარულ-ყარაჩაული...). „კავკასიური“ ენების გამიჯვნა „კავკასიის“ ენებისაგან ძნელდება, გარჩევა კი საჭირო არის.

ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური“ საშუალებას იძლევა ეს ენები გაირჩეს „კავკასიის ენებისაგან“: იბერიულ-კავკასიური ენები ესაა იბერიული (ქართველური) და მონათესავე ენები. ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური ენები“ შემოღებულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ 1946 წელს.

ნ. მარი ამ ენებს იაფეტურს უწოდებდა. „იაფეტური ენები“ მეთვრამეტე საუკუნეში ინდო-ევროპულ ენათა აღსანიშნავად იყო გამოყენებული; იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის ეს ტერმინი ნ. მარმა შემოიღო. ოღონდ ტერმინის მნიშვნელობა ნ. მარის მოძღვრებაში იცვლებოდა: 1908—1915 წწ. „იაფეტური ენები“ ცოცხალ იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან მხოლოდ „ქართველურ ენებს“ გულისხმობდა. შემდეგში (1915—1923 წწ.) „იაფეტურ ენებს“ ნ. მარი უწოდებდა

ქართველურსა და მათ მონათესავე მთის კავკასიურ ენებს, სახელ-
დობრ. აფხაზურ-ადიღურ, ნახურსა და დაღესტნურ ენებს: იმხანად
„იაფეტური ენები“ მოიცავდა ოთხივე ჯგუფის იბერიულ-კავკასიურ
ენებს.

მომდევნო წლებში „იაფეტური ენები“ მონათესავე ენათა
ერთეულს (ოჯახს) აღარ აღნიშნავს, გენეალოგიური კლასიფიკაციის
ცნებას აღარ წარმოადგენს: იაფეტური ენები ქმნიან „სისტემას“
(„იაფეტურ ენათა სისტემას“) ანდა კიდევ „სტადიას“ („იაფეტურ
ენათა სტადიას“). ეს ცნება ზოგჯერ „მორფოლოგიურ ტიპს“ გულისხ-
მობს, ხან კიდევ „განვითარების საფეხურს“¹.

ამრიგად, ცნებას „იაფეტური ენები“ განსხვავებული,
ზოგჯერ კი სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. ეს გარემოება აძნე-
ლებს ხსენებული ტერმინის გამოყენებას.

ბოლო ხანებში „იბერიულ-კავკასიური ენების“ სინონიმად ტერმინი
„პალეო-კავკასიური“-ც გვხვდება². ტერმინი „პალეო-კავკა-
სიური“ („ძველისძველი კავკასიური“) პოლანდიელ ენათმეცნიერს
კ. ულენბეკს ეკუთვნის.

ტერმინი „პალეო-კავკასიური“ გულისხმობს, რომ სათანადო ენები
კავკასიის სხვა ენებთან (ინდო-ევროპულ და თურქულ ენებთან) შედა-
რებით უფრო ძველია კავკასიის მიწაწყალზე; თუ ასე გავიგებთ, „პა-
ლეო-კავკასიური“ მართებული ტერმინია. მაგრამ თუ მას გავიგებთ,
როგორც კავკასიის ენდოგენური მოსახლეობის ენებს, ზუსტი
არ იქნებოდა: „ძველი კავკასიური“ კიდევ არ ნიშნავს „კავკასიაში წარ-
მოქმნილს“.

იბერიულ-კავკასიური ენები ფრიც ჰომელმა მოაქცია აღაროდვილ
ენათა წრეში, ე. ი. იმ ენათა წრეში, რომელსაც წინააზიის ძველი, აწ
მკვდარი ენები (ურარტული, ჰურიტული, პროტოხეთური, შუმერუ-
ლი...) განეკუთვნება. ბუნებრივია, უპირატესობა მიეცეს ტერმინს, რო-
მელიც ახლანდელ ვითარებას ემყარება და მასთან გეოგრაფიულ ტერ-
მინში („კავკასიის ენები“) არ აირევა.

¹ „იაფეტური ენები წარმოადგენენ თავისებურ სისტემას, რომელიც გამოიკა
(განიცადა) ყველა სხვა სისტემის ენებმა“ — ნ. მარი.

² „კავკასიის ხალხები და ენები“ — „Peoples and Languages of the Caucasus“
by B. Geiger, T. Halási-Kun, A. Kuipers, K. Menges, 1959,
'S.-Gravenhage, 77 გვ. ცნობები კავკასიურ ენათა შესახებ ამ შრომაში ეკუთვნის

• კუიპერსს.

ასეთი ჩანს ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური ენები“. ზოგი ავტორი (მაგალითად, ი. კარსტი) ხმარობს ტერმინს „იბერიულ-კავკასიური ენები“ სხვა გაგებით: „კავკასიური“ გულისხმობს, როგორც ჩრდილო კავკასიურს (მთის კავკასიურს), ისე სამხრულ-კავკასიურ (ქართველურ) ენებს, „იბერიული“ — პირენეს ნახევარკუნძულის ძველი იბერებისა და ახლანდელი ბასკების ენას¹.

ამ შემთხვევაში იბერიულ-კავკასიური ძველისძველი ჰიპოთეტური ენობრივი წრის „მაკროსამყაროს“ გულისხმობს.

„იბერიულ-კავკასიური“ ენები, როგორც რეალური „მიკრო-წრე“ ამჟამად არსებული ენებისა იმ ჰიპოთეტური ენების „მაკროსამყაროს“ არსებობას არ გამოირიცხავს.

§ 4. იბერიულ-კავკასიურ ენათა დაჯგუფება და საბინო საფუძვლები

იბერიულ-კავკასიურ ენათა დაჯგუფება უცდიით სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა თვალსაზრისით; ეს თვალსაზრისებია: ა) გეოგრაფიული — გავრცელების ადგილის მიხედვით; ბ) ისტორიულ-ეთნოგრაფიული; გ) ისტორიულ-ფონეტიკური; დ) სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური.

გავრცელების ადგილის მიხედვით განასხვავებენ სამხრულ-კავკასიურსა და ჩრდილო-კავკასიურ (ანუ მთის კავკასიურ) ენებს; ამ უკანასკნელთ ხან ორ ჯგუფად ყოფენ (დასავლურ ანუ აფხაზურ-ადიღურ ჯგუფად და აღმოსავლურ ანუ ნახურ-დაღესტნურ ჯგუფად), ხან კიდევ — სამ ჯგუფად; ეს ჯგუფებია: 1. აფხაზურ-ადიღური, 2. ნახური და 3. დაღესტნური. ზოგჯერ დაღესტნურ ენებშიც ჯგუფებს გამოყოფენ, უფრო ხშირად — ქვეჯგუფებს.

ზოგჯერ გეოგრაფიულ ტერმინებს (აღმოსავლური, დასავლური, სამხრული) ენაცვლება უფრო დეტალიზებული ჩრდილო-დასავლური, ჩრდილო-აღმოსავლური, სამხრეთ-აღმოსავლური, სამხრეთ-დასავლური.

ზემოხსენებულ დაჯგუფებათა ნიმუშებია წარმოდგენილი ქვემოთ. ფრიდრიხ მიულერი გახასხვავებს: ჩრდილო-კავკასიურსა და სამხრულ-კავკასიურ ენებს. ჩრდილო-კავკასიური

¹ Jos. Karst, Grundzüge der vergleichenden Grammatik des Ibero-Kaukasischen, Lpz., 1914.

ენებია: აფხაზური, ხუნძური, ლაკური, არჩიბული, ჰიურკანული (ე. ი. დარგუული), კიურული (ე. ი. ლეზგიური), ჩაჩნური, ქისტურ-თუშური (ე. ი. ბაცბური), უდიური; სამხრულ-კავკასიურ ოჯახს ქმნის: ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური¹.

რიხარდ ერკერტი აგრეთვე ორ ჯგუფს გამოყოფს: სამხრულ-კავკასიურს ანუ იბერიულს და ჩრდილო-კავკასიურს ანუ მთის ენებს; ამ უკანასკნელთაგან: დასავლურია აფხაზურ-ჩერქეზული, ხოლო აღმოსავლურში გაირჩევა: ჩრდილო-დასავლური (ჩაჩნური, დიდოური, ანდიური, ხუნძური, დარგუული, ლაკური) და სამხრულ-აღმოსავლური (კიურული) ჯგუფი (არჩიბული, რუთულური, წახური; თაბასარანული, ალულური, კიურული; ბუდუხური, ჯეკური, ხინალულური; უდიური)².

რ. ერკერტის დაჯგუფებას ემყარება ფ. ფინკი შრომაში „დედამიწის ენები“³.

ად. ღირის შრომაში „შესავალი კავკასიურ ენათა შესწავლაში“ (1928 წ.) გარჩეულია: I. ჩრდილო-დასავლური ენები (აფხაზურ-ადიღური ენები); II. სამხრულ-დასავლური ენები (ქართველური ენები) და III. ჩრდილო-აღმოსავლური ენები; ეს უკანასკნელი იყოფა ორ ჯგუფად: A. ჩაჩნური ჯგუფი, B. დაღესტნური ჯგუფი⁴.

ად. ღირი ჩაჩნურსა და დაღესტნურს აერთიანებს III ჯგუფში, დაღესტნურში ქვეჯგუფები არ გამოიყოფა.

1967 წ. გამოსულ კრებულში „იბერიულ-კავკასიური ენები“⁵ ჩაჩნური (ნახური) ენები ცალკე ჯგუფად არის გამოყოფილი დაღესტნურ ენათა გვერდით.

ალფ. ტრომბეტი, რომელიც დედამიწის ყველა ენას ორ დიდ შტოდ ყოფს (აფრიკისა და ოკეანიის ენები და ევრაზიისა და ამერიკის ენე-

¹ Fr. Müller, Grundriß der Sprachwissenschaft, III Bd., II Abth. I Hälfte, 1885, გვ. 49.

² R. Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Wien, 1895.

³ F. Fink, Die Sprachen des Erdkreises, II გამოცემა, 1915.

⁴ Ad. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, 1928, გვ. 18., 57., 131.

⁵ Языки народов СССР, IV, Иберийско-кавказские языки, М., 1967.

ბი) კავკასიურ ენებს (წინააზიისა და მცირე აზიის რიგ ენებთან ერთად) ევრაზიის ენათა წრეში განიხილავს და 7 ჯგუფად ყოფს:

I. ქართველური (ქართული, მეგრული და ჰანური, სვანური);

II. აფხაზურ-ადიღური (აფხაზურ-ჩერქეზული, უბიხური);

III. ჩაჩნური (ჩაჩნური, ინგუშური, თუშური);

IV. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური; ამ ჯგუფში შეტანილია არჩიბული;

V. ლაკური და დარგუული;

VI. უდიური;

VII. ლეზგიური (კიურიულ-აღულურ-თაბასარანული; რუთულური, წახური; ჯეკური და ბუდუხური, ხინალულური).

ყურადღებას იქცევს ლეზგიური ჯგუფიდან უდიურის ცალკე ერთეულად გამოყოფა და არჩიბულის შეტანა ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ჯგუფში¹.

ჩრდილო-კავკასიურ ენებს ორ ჯგუფად ყოფს ნიკ. ტრუბეცკოი; ერთია — აღმოსავლურ-კავკასიური ანუ ჩაჩნურ-ლეზგიური და მეორე — დასავლურ-კავკასიური ანუ აბაზგურ-კერკეტული (ე. ი. აფხაზურ-ადიღური)².

აღმოსავლურ-კავკასიურში გამოიყოფა 8 ჯგუფი: 1. ჩაჩნური, 2. ხუნძურ-ანდიური, 3. ლაკური, 4. დარგუული, 5. სამურისა (კიურიული, აღულური, თაბასარანული, ბუდუხური, ჯეკური; რუთულური, წახური), 6. არჩიბული, 7. უდიური, 8. ხინალულური³.

დასავლურ-კავკასიური ენები ანუ აბაზგურ-კერკეტული (აფხაზურ-ადიღური) ოჯახი სამი ჯგუფისაგან შემდგარად მიაჩნია ნ. ტრუბეცკოის; ესენია: ადიღური, უბიხური და აფხაზური⁴.

ნ. ტრუბეცკოის სქემისათვის დამახასიათებელია ლეზგიური ქვეჯგუფიდან გამოიყოფა არჩიბულისა, უდიურისა და ხინალულურისა და მათი მოქცევა ისეთ ერთეულთა რიგში, როგორცაა: ჩაჩნური, ხუნძურ-ანდიური, ლაკური, დარგუული.

სამხრულ-კავკასიურ ენებს ნ. ტრუბეცკოი არ ეხება. ქართველური ენები ჩრდილო-კავკასიურის მონათესავედ ნ. ტრუბეცკოის არ მიაჩნია.

¹ Alf. Trombetti, Elementi di glottologia, Bologna, 1923, გვ. 128.

² Les langues du monde, I გამოც., 1924, გვ. 327.

³ იქვე, გვ. 330—333.

⁴ იქვე, გვ. 337—338.

„მსოფლიო ენათა“ ახალ გამოცემაში (1952 წ.) კავკასიურ ენათა ასეთი დაჯგუფება აქვს მოცემული ე. დიუმეზილს:

I. ჩრდილო-კავკასიური ენები¹ და II. სამხრულ-კავკასიური ენები² ე. ი. ქართველური ენები (გვ. 246—251).

ჩრდილო-კავკასიურ ენებში გამოიყოფა:

A. ჩრდილო-აღმოსავლური³ და ჩრდილო-ცენტრალური⁴.

ჩრდილო-აღმოსავლური მოიცავს:

I. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ჯგუფს;

II. ლაკურს;

III. დარგულს;

IV. არჩიბულს;

V. ლეზგიურ-თაბასარანულს; ამაში შემოდის: ლეზგიური, თაბასარანული, აღულური; ბუდუხური, ჯეკური (ჰაპუთლი და კრიწული დიალექტებით) და ხინალულური; რუთულურ-წახური;

VI. უდიური.

ჩრდილო-ცენტრალური ენებია: ჩაჩნური, ინგუშური, ბაცბური (გვ. 233—235).

B. ჩრდილო-დასავლური ენებია: ჩერქეზული (ე. ი. ადიღური), უბიხური და აფხაზური (იქვე, გვ. 240—244).

ე. დიუმეზილის კლასიფიკაცია ყველაზე ახლოს დგას ნ. ტრუბეცკოისეულთან: არჩიბული და უდიური ცალკე ერთეულებად არის წარმოდგენილი; ჩაჩნური (ჩრდილო-ცენტრალური) გაერთიანებულია ჩრდილო-აღმოსავლურ (დაღესტნურ) ენებთან. ნ. ტრუბეცკოისა და ე. დიუმეზილის სქემები თავის მხრივ აღფ. ტრომბეტისას მოგვაგონებს.

არც ქართველურს, არც აფხაზურ-ადიღურსა და არც ნახური ჯგუფის ენებში ქვეჯგუფებს არ გამოყოფენ; დაღესტნურ ენათა ქვეჯგუფების გამოყოფას საფუძვლად უდევს მეტ-ნაკლები სხვაობა, რაც მათ შორის არსებობს ამჟამად; ეს სხვაობა, პირველ ყოვლისა, მორფოლოგიას ეხება.

¹ Langues du Nord. „Les langues du monde“, 1952, გვ. 230.

² Langues du Sud, გვ. 245.

³ Langues du Nord-Est.

⁴ Langues du Nord-Centre.

ყველაზე მეტად უდიური და არჩიბული იქცევა ყურადღებას.

არჩიბული ენა ჩვეულებრივად ლეზგიური ჯგუფისად მიაჩნიათ. ნ. ტრუბეცკოი და ე. დიუმეზილი არჩიბულს (ისევე, როგორც უდიურს) ცალკე ერთეულად თვლიან ლეზგიურ (სამურის) ენათა, ლაკურისა და დარგულის გვერდით.

აღფ. ტრომბეტიმ არჩიბული მოაქცია ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ჯგუფში. ად. დირი არჩიბულს ნარევ ენად თვლის; მასზე ძლიერი გავლენა მოუხდენია როგორც ხუნძურს, ისე — ლაკურსაო¹. რუთულურის, წახურისა და ხინალულურის შესწავლის შემდეგდა შევძლებ არჩიბული ენის ადგილი გავარკვიოთ, წერდა ა. დირი (რუთულურისა და წახური ენების შესახებ მონოგრაფიები ად. დირმა გამოაქვეყნა 1911 და 1913 წწ., მაგრამ არჩიბულის საკითხი წინანდებურად გაურკვეველი დარჩა). ლეზგიურ ენათა ახალი კლასიფიკაცია შემეძლო წარმომედგინა, მაგრამ ამას სხვა დროისათვის ვდებო². ხინალულურის, ჯეკურისა და ბუდუხურის შესწავლის შემდეგ ა. დირი ვარაუდობდა ლეზგიურ ენათა ერკერტისეული კლასიფიკაცია გაესწორებინა (იქვე, გვ. VI).

ფრ. მიულერი უდიურ ენას თვლიდა გარდამავალ საფეხურად ნახური (ჩაჩნური) ჯგუფიდან ქართველურ ენათა ჯგუფისაკენ: საფუძველს ამისთვის იძლეოდა უდიურის მორფოლოგია (ზმნის უღვლილება — პიროვან-სუბიექტური, ერგატივის ადგილი ბრუნვათა სისტემაში...).

ტრომბეტის, ტრუბეცკოის, დიუმეზილის სქემებში უდიური ლეზგიურ ჯგუფში არაა შეტანილი, ცალკე ერთეულად აქვთ მიჩნეული.

ლეზგიური (კიურული, სამურის) ჯგუფის ენებს ნაირ-ნაირი ცვლილება განუცდიათ; მეტადრე ეს ითქმის მორფოლოგიაზე. ამიტომ ჭირს თანამედროვე ვითარების მიხედვით მათი დაჯგუფება: ს ი ნ ქ რ ო ნ ი უ ლ ი კ ლ ა ს ი ფ ი კ ა ც ი ა დ ი ა ქ რ ო ნ ი ს შ ე დ ე გ თ ა გ ა ვ ლ ე ნ ა ს თავს ვერ აღწევს.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფები ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნიშნის მიხედვითაა სახელდებული ივ. ჯავახიშვილის

¹ А. Дирр, Арчинский язык, 1908, гл. 1; см. также: Е. А. Бокарева, Краткие сведения о языках Дагестана, 1949, гл. 22.

² А. Дирр, Рутульский язык, 1911, гл. 4; см. также: Цахурский язык, 1913, гл. 6.

მიერ¹. „ქართულ-ქართველურის“ გარდა ივ. ჯავახიშვილი ხმარობს ტერმინებს: „სინდური ენები“ — აფხაზურ-ადილური ჯგუფის ენებისათვის; „ლილლური ენები“ — ნახური ჯგუფისათვის; „ლეგურ-ალბანური ენები“ — დაღესტნური ენებისათვის („ალბანური“ აწინდელი ლეზგიური ქვეჯგუფის აღმნიშვნელია, „ლეგური“ კიდევ ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურისა, ლაკურისა და დარგულისა).

სინდურ-ლილლურ-ლეგურ-ალბანური ერთიანდება ტერმინით შარომატული (ანუ საურომატების, სარმატების) ენები; ხოლო ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენას მოიცავს ტერმინი „ქართულ-შარომატული ენები“ და შესაბამისად „ქართულ-შარომატული ენათმეცნიერება“².

ტერმინები „სინდური“, „ლილლური“, „ლეგური“, „ალბანური“ ბერძნულ საისტორიო წყაროებში მოხსენიებულ ტომთა სახელებს ემყარება: სინდები ერთ-ერთი ადილური ტომია, „ლილლ“-, „ღალღა“ ძვ. ბერძ. *gélou*-ს უკავშირდება, „ლეგ“ — *légoi*-ს, ალბანური — კავკასიის ალბანელ ტომებს, კავკასიის ალბანელებს. ტომთა ხსენებული ძველი ტერმინები ავტორს გამოყენებული აქვს თანამედროვე ენა-ჯგუფებისათვის.

სემიტურ ენებთან ქართულის ნათესაობა იყო ამოსავალი ნიკო მარისათვის. ქართულ-ქართველურ ენებს ამიტომ უწოდა ნ. მარმა იაფეტური ენები. ცნება „იაფეტური ენები“ „სემიტური ენების“ კორელატია; ამ კორელაციას ისტორიულ-გენეზისური საფუძველი აქვს ნ. მარისათვის.

ამდენად ქართველურ ენათა ნ. მარისეული კვალიფიკაცია ისტორიულ-გენეზისურია.

როცა შემდეგში ქართველური ენები ნ. მარმა აფხაზურის, ადილურის, ნახურ-ქისტურისა და დაღესტნურ ენათა მონათესავედ მიიჩნია, ტერმინმა „იაფეტური“ მოიცვა ყველა იბერიულ-კავკასიური ენა; ჩამოყალიბდა ცნება: „იაფეტურ ენათა ოჯახი“.

საინტერესოა, რომ ნ. მარისთვის იაფეტურ-ქართველური ენები

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937.

² იქვე, გვ. 624—625.

(ე. ი. ქართული, მეგრული, ჭანური, სვანური) თავდაპირველად (1910 წ.) ერთი ჯგუფი როდი იყო, არამედ ოთხი ჯგუფის ნარჩენი: იაფეტური ენები წარმოადგენდნენ სემიტურ ენათა მონათესავე შტოს; ამ შტოში შედიოდნენ ჯგუფები: 1. ქაშდ-მოსოხური, 2. თუბალ-კაინური, 3. სონ-სომეხური, 4. გამოუცნობ ენათა ჯგუფი.

პირველი ჯგუფისაგან ქართული დაგვრჩა, მეორისაგან — მეგრული (ანუ „ივერული“), მესამისაგან — სვანური (იაფეტურის დანალექებს ნ. მარი ჰაიკურსა და არმენულ სომხურშიც ვარაუდობდა) ¹.

როგორც ზემოთქმულიდან ჩანს, იაფეტურ-ქართველურ ენებში ნ. მარი ჯერ კიდევ 1910 წელს კონვერგენციის (შეჯვარების) შედეგს გახაზავდა.

ნ. მარშა სცადა იაფეტურ-ქართველური ენები ფონეტიკური ნიშნის მიხედვით დაეხასიათებინა: ქართული სიტყვის ფუძე თუ სისინა თანხმოვანს შეიცავს (მაგ., სული), ჭანურსა და მეგრულს შინა თანხმოვანი მოუღის (შური „სული“), სვანურს კიდევ „სპირანტი“ (უკეთ: ფშინვიერი უკანაენისმიერი) თანხმოვანი (ქვინ „სული“).

„სისინა“, „შიშინა“, „სპირანტული“ და მათი შეჯვარება („შიშინა-სპირანტული“, „სისინა სპირანტული“) ნ. მარის ვარაუდით ნიშანდობლივი იყო ისეთი იაფეტური ენებისათვის, როგორცაა ქართული, ჭანური, მეგრული, სვანური და აფხაზური.

ამათ დაემატა „სონორული“ ტიპი, როდესაც იაფეტურ ენებზე ბად გამოცხადდა ნახური და დაღესტნური ენები.

ნ. მარის ეს თვალსაზრისი თავისთავად საინტერესოა, მაგრამ რეალური მნიშვნელობა მას ქართულისა და მეგრულ-ჭანურისათვის თუ აქვს; სვანურში, აფხაზურში სპირანტული ფენის საილუსტრაციო მასალაც კი მცირეა, ხოლო ნახურ და დაღესტნურ ენათა სონორულობაზე მსჯელობა ხელშეესახებს არაფერს იძლევა.

ცნება „კავკასიური ენები“ თავდაპირველად ნეგატიური ნიშნის მიხედვით იყო გამოყოფილი ფრიდრიხ მიულერის მიერ 1864 წ. ეს ენები მხოლოდ კავკასიის მიწა-წყალზე გვხვდება ამჟამად; ისინი არც ინდოევროპულ, არც ურალურ-ალათაურ და არც სემიტურ ოჯახს არ ეკუთ-

¹ Н. Я. Марр, Грамматика чан. языка, 1910, გვ. 15.

ენიან (მსგავსად ბასკურისა დასავლეთში — ისინი განმხოლოებულ რელიქტურ ენათა წრეს ქმნიან) ¹.

რა აქვს საერთო ამ არაინდოევროპულ, არათურქულ... ენებს? გარკვეული საერთო სტრუქტურული ნიშნები; ეს ნიშნები 1885 წელს იმავე ფრ. მიულერმა ჩამოაყალიბა შემდეგი სახით:

1. ხმოვანთა სიმცირე და თანხმოვანთა (მეტადრე ყელისმიერ და სისინა თანხმოვნების) სიმრავლე;
2. თანხმოვანთა თავყრას იგუებებს;
3. აგლუტინაციის პრინციპი გაბატონებულია, მაგრამ ფლექსიისაკენ იხრება;
4. სუფიქსაციის გარდა — პრეფიქსაცია;
5. სახელიც და ზმნაც ფორმებით მდიდარია, მასთან მკაცრად გარჩეული;
6. სქესის გარჩევა: ცოცხალისა და არაცოცხალის, გონიერისა და არაგონიერის, მამრობითისა და მდედრობითის გარჩევა;
7. ობიექტის აღნიშვნა ზმნაში (მსგავსად ბასკურისა);
8. თვლის ოცობითი სისტემა (გარდა ლაკურის, დარგულისა და არჩიბულისა) ².

თუ 1885 წ. ფრ. მიულერი მხოლოდ საერთო სტრუქტურული ნიშნების მიხედვით აერთიანებდა ჩრდილო-კავკასიურსა და ქართველურ ენებს, ათი წლის შემდეგ, 1895 წ. მას შესაძლებლად მიაჩნია ეს ენები მონათესავე ენებად დასახოს: რიხ. ერკერტის წიგნის წინასიტყვაობაში ფრ. მიულერი წერს: ამ წიგნში მრავალი ისეთი ენაა განხილული, რაც დამაკავშირებელ რგოლსა ქმნის და ჩემთვის უცნობი იყო (1885 წ.), ...ცხადი ხდება, რომ ეს ენები ერთი საერთო წინარე ენიდან მომდინარეობენ და ერთ დამოუკიდებელ ენათა ოჯახს ქმნიანო („ოჯახს, რომელიც არც ერთი ცნობილი ენათ-ოჯახის ნათესავი არაა“) ³.

¹ Fr. Müller, Über die sprachwissenschaftliche Stellung der kaukasischen Sprachen — „Orient und Occident“..., Göttingen, 1864, ტ. II, 23-526.

² Fr. Müller, Grundriß der Sprachwissenschaft, Bd. III, Abth. II (1885), 23. 48.

³ Rich. Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, 1895, Vorrede, VI.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა (იაფეტურ ენათა) ნათესაობა ნ. მარმაკ ივარაუდა (1915 წ.): ქართული აფხაზურ-ჩერქეზულთან, ჩაჩნურთან და დაღესტნურ ენებთან ერთ ოჯახს ქმნის, იაფეტურ ენათა ოჯახსაო¹ („კავკასიურ ენათა შესწავლამ დაადგინა, რომ არსებობს კიდევ ერთი ოჯახი, საშუალება მოგვეცა გამოგვეყო ცალკე მეოთხე ოჯახი, იაფეტურ ენათა ოჯახი, რომელიც არ ენათესავება არც არიულ-ევროპულ ოჯახს, არც თურქულ ოჯახს, მაგრამ ღვიძლი ნათესავია სემიტურ ენათა ოჯახისაო“)².

ღებულება იგივეა, რაც ოცი წლის წინ ფრ. მიულერმა წამოაყენა— ცალკე ოჯახიაო, ოღონდ ეს ცალკე ოჯახი, ფრ. მიულერის თქმით, არც ერთ სხვა ოჯახს არ ენათესავება, ხოლო ნ. მარს სემიტურ ენათა ოჯახის ახლო მონათესავედ ჰქონდა წარმოდგენილი.

აღ. დირს გარკვეული პასუხი არ მოუცია კითხვაზე, რას გულისხმობს ცნება „კავკასიური ენები“, მონათესავე ენებს თუ ტიპოლოგიურ ერთიანობას. ანდა დაახლოების შედეგს (ახლა რომ „ენათ კავშირი“ ეწოდება): „ჩვენ ჯერ კიდევ არ გაგვითხრია საკმაოდ ღრმად, რომ შეგვეძლოს თქმა, ყველა სამი ძირი (იგულისხმება: ქართველური, აფხაზურ-უბიხურ-ჩერქეზული და ჩაჩნურ-დაღესტნური ენები) საერთო ღეროდან მოდის, თუ ეს სამი ღერო ერთმანეთს შეზრდია იმდენად, რომ გამოცნობა ჭირს“³.

¹Н. Марр. Кавказоведение и абхазский язык, 1915; Избр. раб., I, 33-66.

² უფრო გვიან ნ. მარმა ენათა წარმომობითი ნათესაობა უარყო; „ენათა ოჯახს“ „ენათა სისტემა“ და „ენათა სტადია“ დაუპირისპირა: სტადია ენას ახასიათებდა იმის მიხედვით, თუ საერთოდ ენათა განვითარების რა საფეხურს წარმოგვიდგენს იგი, ნიშნები კი, რის მიხედვითაც სტადია უნდა გამოიყოს, არც ნ. მარს, არც მის მიმდევრებს, არ დაუდგენიათ. ამიტომ „იაფეტური სტადიის ენები“ დარჩა გაურკვეველ ცნებად.

³ ად. დირი, შესავალი, Einführung, 1928, გვ. 1.

იმვე დროს ად. დირი სარწმუნოდაც კი თვლის, რომ კავკასიურ ენებს უკავშირდება წინა აზიისა და მცირე აზიის ძველი ენები (ურარტული, ჰურიტული ანუ მიტანი, ელამური, ხეთური), ხმელთაშუა ზღვის ენებიდან — კრეტული, ეტრუსკული, იბერიული და ბასკური (— „შესავალი“, Einführung, გვ. 21).

თუ ცნება „კავკასიური ენები“ მოიშალა (სამი განსხვავებული ძირის ენები გვაქვს), როგორღა შეიძლება „კავკასიურის“ კორელატები ვეძიოთ წინა აზიასა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ენებში?

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: 1904 წ. დირი წერდა: „კავკასიური ენები შე-

ად. ღირის შეხედულებამ, უნდა ვიფიქროთ, განიცადა ნიკ. ტრუბეცკოს დებულების გავლენა.

ამ გავლენას თავი ვერ დააღწიეს შემდგომი დროის მკვლევრებმაც, მეტადრე იმათ, ვისაც საშუალება არა ჰქონია სხვადასხვა ჯგუფის ენები უშუალოდ გაეცნო და არსებული სხვაობის ისტორია ეკვლია.

1924 წელს ნიკ. ტრუბეცკომ უარყო იბერიულ-კავკასიურ ენათა წარმოშობითი ერთიანობა: ჩრდილო-კავკასიის ენები (აფხაზურ-ადიღური, ნახურ-ქისტური და დაღესტნური ენები) ერთმანეთის მონათესავე ჩანან; რაც შეეხება ჩრდილო-კავკასიურ ენათა ნათესაობას სამხრულ-კავკასიურ ენებთან, ეს ნათესაობა არც თავისთავად არის ცხადი და არც მეცნიერულად არის დამტკიცებული¹. ამიტომ უმჯობესია „კავკასიური ენები“ ვიხმაროთ, როგორც გეოგრაფიული ცნება.

თუ „კავკასიური ენები“ გეოგრაფიული ცნებაა, მას ვერ ვიხმართ ისეთ ცნებათა გვერდით, როგორცაა „ინდო-ევროპული ენები“, „სემიტური ენები“, „უნგრულ-ფინური ენები“, რამდენადაც არც ერთი ეს ცნება არ არის გეოგრაფიული (არამედ ისტორიულ-გენეზისურია).

„კავკასიურ ენებს“ უნდა ჰქონდეს ენათმეცნიერული (და არა გეოგრაფიული) შინაარსი. თუ მას გეოგრაფიულ ცნებად მივიჩნევთ, ამით კავკასიური ენები, როგორც ლინგვისტური ცნება, უარყოფილი იქნება: მაშინ უნდა ვიხმაროთ „ჩრდილო-კავკასიური ენები“, „სამხრულ-კავკასიური (ქართველური) ენები...“, ცნება „კავკასიური ენები“ — გამოირიცხება.

ნ. ტრუბეცკოი გახაზავდა, ჩრდილო-კავკასიურ ენათა ნათესაობა სამხრულ-კავკასიურ ენებთან დამტკიცებული არ არისო, ე. ი. შედარებითი გრამატიკა და შედარებითი ლექსიკონი არ გვაქვს დამუშავებული. მაგრამ ასეთი გრამატიკა და ლექსიკონი არც ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შესახებ მოგვეპოვება. მერეა-და, ლეზგიური ენა — ყველაზე აღმოსავლური წევრი, და აფხაზური ენა — ჩრდილო-დასავლეთი ჯგუფის ენებიდან, დიდად განსხვავდებიან — გრამატიკული მოვლენე-

მართებელი რგოლი ჩანს ინდო-ევროპულსა და ქამიტურ-სემიტურ ენებთან, ერთი მხრით, ინდო-ევროპულ და ურალურ-ალთაურ ენებთან, მეორე მხრივითაო „Кавказское языковедение, его история и будущие задачи“, — Изв. КОИРГ Общества, т. XVII, вып. 5 (1904), 368—380.

¹ „მსოფლიოს ენები“, Les langues du monde, 1924, გვ. 327.

ბითაც და ლექსიკითაც; ასე რომ, ვერ ვიტყვით, ამ ენათა ნათესაობა ცხადია თავისთავადად.

ყოველ შემთხვევაში, აფხაზური ქართულთან უფრო ახლოსაა, ვანემ იგივე აფხაზური — ლეზგიურთან.

სამწუხაროდ, ნ. ტრუბეცკოის ხელი არ მოუწვდებოდა ქართულ (და სხვა ქართველურ ენათა) მასალაზე, რომ ჩრდილო-კავკასიურ და ქართველურ ენათა ურთიერთობის შესახებ დამოუკიდებელივ ემსჯელა.

საერთოდ ენათა ნათესაობის შესახებ ნ. ტრუბეცკოიმ შემდეგში აზრი გამოიცვალა: ინდო-ევროპული ენები სტრუქტურულ ნიშანთა კომპლექსით განისაზღვრებაო (და, მაშასადამე, არა ამ ენათა წარმოშობითა და შესაბამისად, ლექსიკურ და მორფოლოგიურ ნიშანთა ერთობით); ეს სტრუქტურული ნიშნები შეიძლება არ მოეპოვებოდეს ენას, მაგრამ დროთა ვითარებაში შეიძინოსო. ამგვარად, არა ინდოევროპული ენა იქცევა ინდო-ევროპულად და — პირუკუ.

ასეთი გაგება აუქმებს ნ. ტრუბეცკოის წინანდელ აზრს ჩრდილო-კავკასიურ ენათა ურთიერთობის შესახებაც და ჩრდილო-კავკასიურ ენათა სამხრულ-კავკასიურთან (ქართველურ ენებთან) ნათესაობითი ურთიერთობის შესახებ: ნათესაობის, როგორც ისტორიულ-გენეზისური ურთიერთობის საკითხი, მოიხსნა მაშინაც, როცა ენები (ჩრდილო-კავკასიური) მონათესავედ მიაჩნდა ავტორს, და მაშინაც, როცა ისტორიულ-გენეზისური ნათესაობა ნ. ტრუბეცკოის საერთოდ სარწმუნოდ არ ეჩვენა.

ინდო-ევროპულ ენათა ნათესაობის თავისებური გაგება (1936 წ.) აზრს უკარგავს იმას, რაც ჩრდილო-კავკასიურ და ქართველურ ენათა ურთიერთობის თაობაზე აღრე (1924 წ.) თქვა ნ. ტრუბეცკოიმ¹.

ამისდა მიუხედავად, ნ. ტრუბეცკოის ნეგატიურ დებულებას დიდი გასაქანი დაურჩა: ჩრდილო-კავკასიურ ენათა ნათესაობა სამხრულ-კავკასიურ ენებთან დამტკიცებული არ არის, „კავკასიური ენები“ გეოგრაფიულ ცნებას წარმოადგენსო, ამას დღესაც ბევრი იმეორებს.

1954—1955 წწ. ზოგი სპეციალისტი იმასაც კი ამბობდა: არა თუ ყველა კავკასიური ენის, არამედ დაღესტნის ენათა ნათესაობაც კი დამ-

¹ იხ. ჩვენი „იბერ.-კავკ. ენათა შესწ. ისტორია“, 1965, გვ. 393—395.

ტკიცებულად ვერ მიიჩნევა, რაკი არ მოგვეპოვება სათანადო შედარებითი გრამატიკა და შედარებითი ლექსიკონი¹.

ამის მიხედვით თანმიმდევრული იქნებოდა აღნიშნულ ავტორს ქართველური ენებიც არ მიეჩნია მონათესავედ: შედარებითი გრამატიკა არც ამ ენებისთვის არის დამუშავებული.

1967 წელს მოსკოვში გამოვიდა კრებული „იბერიულ-კავკასიური ენები“² (ესაა მეოთხე ტომი სერიისა „საბჭოთა კავშირის ხალხთა ენები“). შესავალ წერილში „იბერიულ-კავკასიური ენები“ ნათქვამია: კავკასიოლოგთა მეტი წილი ვარაუდობს კავკასიურ ენათა ყველა შტოს (ჯგუფის) თავდაპირველ გენეზისურ ნათესაობას. თუმცა ამ ნათესაობის დასაბუთებას ჯერ კიდევ ბევრი აკლია, და კავკასიურ ენათა შედარებით-ისტორიული გრამატიკის შექმნა კავკასიური ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ ამოცანას წარმოადგენს³.

ამრიგად, 1967 წელს კავკასიური ენები აღარ მიიჩნევა უკვე გეოგრაფიულ ცნებად (წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ ენათა „შედარებით-ისტორიული გრამატიკის“ დამუშავებაზე ლაპარაკი უადგილო იქნებოდა).

მეტი კიდევ: იბერიულ-კავკასიურ ენათა ნათესაობაც ამ ენათა სპეციალისტების მეტი წილის აზრად არის გამოცხადებული.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების მიზანია შეისწავლოს იბერიულ-კავკასიური ენები ისტორიულ-შედარებითი (ისტორიულ-გენეზისური) თვალსაზრისით.

სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შედარება, როგორც თავში ითქვა, დამხმარე საშუალებას ქმნის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვის.

ამრიგად, ამ ენათა მეცნიერული ისტორია არის ძირითადი მიზანი; შედარება, სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შესწავლა ამ ძირითად მიზანს ემსახურება. ეგვევ ითქმის ენათა სისტემატური აღწერითი ანალიზის შესახებ.

¹ Е. А. Бокарев, «Задачи сравн.-истор. изучения кавк. яз.» ტურნ.: «Вопросы языкознания», 1954, № 3.

² «Иберийско-кавказские языки», М., 1967.

³ „იბერიულ-კავკასიური ენები“, შესავალი (Е. А. Бокарев и Г. А. Климов, Иберийско-кавказские языки, Введение), გვ. 7.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორია, თავის მხრივ, სათანადო ხალხთა მეცნიერული ისტორიის შექმნისათვის არის საჭირო.

ენის შესწავლა ხალხის ისტორიასთან კავშირში და, კერძოდ, კულტურისა და აზროვნების ისტორიასთან კავშირში იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების, როგორც ისტორიული დისციპლინის, საბოლოო მიზნად რჩება.

უფრო არსებითი თეორიული მიზანი, ვინემ ენის შესწავლა კულტურასა და მის ისტორიასთან, აზროვნებასა და მის ისტორიასთან კავშირში, ენის მეცნიერულ შესწავლას არ მოეპოვება.

§ 5. იბერიულ-კავკასიურ ენათა სტრუქტურის ზოგადი ტიპოლოგიური დახასიათება

იბერიულ-კავკასიურ ენათა სტრუქტურის დამახასიათებელი საერთო ტიპობრივი ნიშნები გამოყვეს ფრ. მიულერმა და ივ. მეშჩანინოვმა.

საერთო ნიშნები კი გვაქვს, მაგრამ შეუმჩნეველი როდი რჩება არა ერთი მნიშვნელოვანი სხვაობა სტრუქტურაში.

ეს სხვაობა დასტურდება არა მხოლოდ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფებს შორის, ზოგ თვალსაჩინო სხვაობას ვპოვებთ ერთი და იმავე ჯგუფის ენათა შორისაც.

სახელისა და ზმნის მორფოლოგია ქმნის ენის სტრუქტურის ქვაკუთხედს. ამ მხრივ ჯგუფებს განასხვავებს შემდეგი ზოგადი (მასთან მთავარი) ტიპობრივი მოვლენა: აფხაზურ-ადიღურ ენათა მორფოლოგიაში სახელის ბრუნება სუსტად არის განვითარებული (კერძოდ, აფხაზურ სახელში ძირითადი ბრუნვები — ნათესაობითი, მიცემითი, ერგატევი — საერთოდ არ გაირჩევა); ზმნის უღვლილება კი მრავალფეროვნა: ზმნა მდიდარია როგორც მორფოლოგიური, ისე მოდალური კატეგორიებით. ერთი სიტყვით, მორფოლოგიურ სისტემაში ზმნის სხვადარი წონა შეუდარებელივ დიდია სახელისაზე.

ნახურსა და დაღესტნურ ენებში — პირუკუ, ბრუნება მდიდარია (ძირითადი ბრუნვები, თანდებულიან ბრუნვათა სერიები...); რაც შეეხება ზმნას, მისი უღვლილება (ბრუნებასთან შედარებით) სადაა; ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიებით ზმნა ღარიბია (მოდალური კატეგორიები კი ნახურსა და დაღესტნურ ენებში ღარიბად როდია წარმოდგენილი, თუმცა არც ისე, როგორც ეს აფხაზურ-ადიღურ ენებში შეიმჩნევა).

ქართველურ ენებში ბრუნებაც (ძირითადი ბრუნვები, თანდებუ-
ლიანი ბრუნვები) განვითარებულია, თუმცა თანდებულიან ბრუნვათა
ისეთი სერიები, რაც დაღესტნურ ენებს ახასიათებს, არც ერთ ქართვე-
ლურ ენაში არ დასტურდება. უღვლილებაც მდიდარია მორფოლოგიუ-
რი კატეგორიებით (პირის კატეგორია — კერძოდ, სუბიექტურ-ობიექ-
ტური უღვლილება — ქცევა, გვარი, კაუზატივი...). მაინც ზმნის ხვედრი
წონა დიდად სჭარბობს სახელისას — ყველა ქართველურ ენაში.

სახელისა და ზმნის მორფოლოგიის ხვედრ წონას თუ გავითვალის-
წინებდით, ქართველური ენები გარდამავალ საფეხურად და
შემავრთებელ როლად წარმოგვიდგება, ერთის მხრით, აფხაზურ-ადიღურსა და მეორე მხრით, ნახურსა და დაღესტნურ ენებს
შორის.

სრული სტრუქტურული ერთგვარობა ცალკეული ჯგუ-
ფის წევრებს შორისაც არ დასტურდება. ასე მაგალითად, აფხაზური
სახელი, როგორც ვთქვით, ძირითად ბრუნვებს არ განარჩევს; ადიღურ
ენებში, სახელობითისა და ერგატივის, ორი დეტერმინირებული ბრუნ-
ვის გარჩევა ფაქტია. მეორე მხრივ, ადიღურ ენებსა და უბიხურს გრა-
მატიკული კლას-კატეგორია აღარ შემორჩენიათ; აფხაზური ენა კი გრა-
მატიკულ კლასებს განასხვავებს — ზმნის უღვლილებაში, ნაცვალსახე-
ლებსა და რიცხვით სახელებში, არსებით სახელთა მრავლობითში. აფ-
ხაზურის ჩვენება ამ შემთხვევაში არქაულ ვითარებას ამჟღავნებს
(ადიღურ-უბიხურთან შედარებით).

ქართველურ ენათაგან მხოლოდ სვანურში (მის ზოგ დიალექტში)
დასტურდება ინკლუზივისა და ექსკლუზივის ფორმები (ზმნის I პირის
მრავლობითში, კუთვნილებითს ნაცვალსახელებში — „ჩვენი“... თვით
ნაცვალსახელი „ჩვენ“ კი სხვაობას არ უჩვენებს)... ქართულსა და ზა-
ნურში მრავლობითმა ინკლუზივ-ექსკლუზივის გარჩევა არ იცის.

ზანურ ზმნას პოტენციალისის კატეგორია მოეპოვება, ქართულსა
და სვანურ ზმნაში ეს კატეგორია არ დასტურდება (ქართული და სვანუ-
რი უარყოფითი ნაწილაკების მეშვეობით გადმოსცემენ შეუძლებლო-
ბას: ქართ. არ — ვერ, სვან. დემ — დემ...).

დაღესტნის ენათა ჯგუფში სტრუქტურული სხვაობა ყველაზე მკვე-
თრად არის გამოხატული: ზოგ ენაში (ხუნძურში...) კლასოვანი უღვლი-
ლება გვაქვს, ზოგში (ლაკურში, დარგულში, თაბასარანულში...) —
კლასოვან-პიროვანი, ზოგში (უდიური...) — პიროვანი, ზოგში კიდევ

(ლეზგიურში, ალულურში) — არც კლასოვანი და არც პიროვანი... თა-
ბასარანული ენის ზმნას სუბიექტის პირის გარდა ობიექტის პირიც შეუ-
ძლია აღნიშნოს, უდიური ენის ზმნა ან მხოლოდ სუბიექტის პირებზე
მიუთითებს, ან ობიექტისაზე...

სტრუქტურის სხვაობა, რასაც იბერიულ-კავკასიურ ენებში ვპო-
უვით, სათანადო მოვლენათა ევოლუციის პროცესს უკავშირ-
დება: სხვაობა ამ პროცესის სხვადასხვა საფეხურს
წარმოგვიდგენს; ზოგი უფრო ძველია, ზოგიც — უფრო ახალი;
სულ ახალიც შეინიშნება (უდიური ზმნის ცვლა მხოლოდ პირთა მი-
ხედვით).

სტრუქტურის ტიპობრივ მოვლენათა შეპირის-
პირებითი ანალიზი შეფარდებითი ქრონოლოგი-
ის დადგენის საშუალებაა, ე. ი. ენათა ისტორიის კვლევას ემსა-
ხურება.

§ 6. იბერიულ-კავკასიურ ენათა სისტემა აშხაზულ და ძველად

ენის ისტორია შეიძლება იყოს დოკუმენტური, როცა საამისო ძეგ-
ლები მოგვეპოვება; ისტორიის აღსადგენად მიმართავენ შედარებას,
როცა სამწერლო ძეგლები არა გვაქვს, ანდა გვაკლია. იბერიულ-
კავკასიურ ენათაგან ძველი სამწერლო ენაა მხოლოდ ქართული (ძეგ-
ლები V საუკუნიდან გვაქვს). სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების წერი-
ლობითი ტრადიცია XVIII საუკუნის იქით არ მიდის; ენათა დიდი წი-
ლი ამჟამადაც უმწერლოა (უმწერლოა 18 ენა მთის იბერიულ-კავკა-
სიურ ენათაგან). ამის გამო შედარება აქ ისტორიული წარსულის აღდ-
გენის მთავარ წყაროდ რჩება: შედარება მონათესავე ენებისა, შედა-
რება ერთი ენის დიალექტებისა, დიალექტთა მონაცემების შედარება
შინაგანი რეკონსტრუქციის საშუალებაა.

ცალკეა გასათვალისწინებელი ის შესაძლებლობანი, რასაც ენის
ცვლის არასისტემური ხასიათი გვიქმნის.

ენა, როგორც ცნობილია, სისტემას წარმოადგენს. სისტემის მონა-
წილე ერთეულები ერთმანეთთან კავშირს ამჟღავნებენ და ეს კავშირი
კანონზომიერ ურთიერთობას გულისხმობს: უამისოდ სისტემა არ გვექ-
ნებოდა. სისტემურობა ბგერით მასალასაც ეხება (ფონემათა სისტემა),
სიტყვის ფორმებსა და სინტაგმათა სტრუქტურაშიც ვლინდება. თუმცა

უფრო მკრთალად, მაგრამ გარკვევით, სისტემურობა ლექსიკურ ჯგუფებშიც ხელშესახებია.

ენის სისტემა ცვალებადია (უცვლელობა მკვდარ ენას ახასიათებს). ენის ცვლა არაა თანაბარი არც დროის სხვადასხვა მონაკვეთში და არც ენობრივი სისტემის სხვადასხვა რგოლში; ასე, მაგ., მორფოლოგიური ინვენტარი უფრო ნელა იცვლება, ლექსიკა — ყველაზე სწრაფად.

ამრიგად, ენობრივი სისტემა დინამიკურია. ენის დინამიკური სისტემა — სხვადასხვა რგოლის სხვადასხვაგვარი ტემპით ცვლის გამო, რიგ მოვლენებში განვითარების „გუშინდელ დღეს“ ასახავს, მაშინ როდესაც ზოგი სხვა მოვლენა-პროცესი ხვალინდელი ვითარების მანიშნებელია; განვითარების სხვადასხვა საფეხური ენის სისტემაში ერთდროულად არის ხოლმე მოცემული: ენის სისტემაში არქაიზმები და ინოვაციებია შერწყმული.

ენის სისტემაში ამდენად ენის ისტორია დაჩნდება. ამიტომვეა, რომ ენის სისტემის აღწერისას ენის ისტორიას გვერდს ვერავუქცევთ: ენის სისტემა ენის ისტორიისაგან დამოუკიდებელი განვითარების ვერც ერთ ეტაპზე ვერ იქნება; ამიტომვე ენის სისტემა ენის ისტორიის ერთ-ერთ წყაროდ შეიძლება გამოვიყენოთ.

მონათესავე ენათა ისტორიას რომ იკვლევენ, ჩვეულებრივ ცდილობენ, ფუძე-ენა აღადგინონ: ერთი მხრით, ფუძე-ენა მონათესავე ენათა ანალიზს ემყარება; მეორე მხრივ, მონათესავე ენათა ისტორიის ფაქტები ამ ფუძე-ენიდან გამოჰყავთ.

ფუძე-ენა რომ უნდა არსებულებოდა, ამას მონათესავე ენათა არსებობიდან ასკვნიან, მაგრამ ივარაუდო ფუძე-ენის არსებობა, არნიშნავს, კვლევის საბოლოო მიზნად დავსახოთ ფუძე-ენის აღდგენა.

ფუძე-ენის აღდგენა შეუძლებელია: შეიძლება ფუძე-ენის სისტემის ზოგადი ნიშნები გავითვალისწინოთ, ცალკეული ფაქტებიც აღვადგინოთ, მაგრამ არა ფუძე-ენის კონკრეტული სახე. ავგ. შლაიხერს შესაძლებლად მიაჩნდა ინდო-ევროპულ პრა-ენაზე მოთხრობაც კი დაეწერა, რამდენიმე სტრიქონიანი გაბმული ტექსტით („ცხენი და ცხვარი“).

ამ ორმოცდაათიოდე წლის წინ ანატოლიაში ძველი მკვდარი ინდო-

ევროპული ენები აღმოაჩინეს (თიხის ფირფიტებზე). ყველაზე მეტი მასალა ინდო-ევროპული ენის ნ ე ს ი ტ უ რ - ხ ე თ უ რ ი ს ა ი ყო. ანატოლიის ინდო-ევროპულ ენათა ჩვენებამ თვალსაჩინოდ შეცვალა წინათ გავრცელებული შეხედულება ინდო-ევროპული წინარე-ენის ფონეტიკისა და მორფოლოგიის საკითხებზე.

„ცხენი და ცხვარი“ ახლა რომ დაეწერათ, მოთხრობა სხვაგვარი გამოვიდოდა; მაგრამ ახლა ინდო-გერმანულ ენათა სპეციალისტები ასეთი მოთხრობის დაწერას მიზნად აღარ ისახავენ, თუმცა წინარე ენის ვარსკვლავიან ამოსავალ ფაქტებს ჯერ კიდევ ფართო ასპარეზი ურჩება.

შედარებითი გზით აღდგენილი ენობრივი ფაქტების რეალურობა მთლიანად დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად შემოგვრჩა ყველა ის ენობრივი ერთეული, რაც ფუძე-ენის დივერგენციით იყო მიღებული და რამდენად შევიძლებთ დივერგენციის შემდეგ მომხდარი ცვლილებები გავითვალისწინოთ.

ფუძე-ენის კონკრეტული სახის აღდგენა არც შესაძლებელია და არც საჭირო: ფუძე-ენა რეგულატიური ცნებაა.

მონათესავე ენათა ახლანდელს ვითარებაში ხელთა გვაქვს სხვადასხვა ხნოვანების ფაქტები: არქაიზმები და ინოვაციები ისიც ზოგი რა სიძველისაა და ზოგიც — რისა.

ამ ფაქტების შედარებითმა ანალიზმა წინათ არსებული ვითარება უნდა გაგვათვალისწინებინოს: შედარება საშუალებაა, ისტორია — მიზანია.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლას ჯერ კიდევ არ მიუღწევია ისეთი დონისათვის, რომ მეცნიერული ისტორია კონკრეტული ფაქტებისა — ფონეტიკა იქნება თუ მორფოლოგია ანდა ლექსიკა — მთლიანი სახით წარმოგვიდგეს. ეს შემდგომი საქმეა.

ამჟამად მიზნად ის გვექნება, რომ განვითარების ძირითადი საკითხები გავარკვიოთ: ბგერათა სისტემა, ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები, სინტაქსური წყობა რა სახითა გვაქვს, განვითარების რა გზა გაუვლია და რა ტენდენციებს ამჟღავნებს; იბერიულ-კავკასიური ენების სისტემისა და ისტორიის ამ ძირითადი საკითხების რკვევა არის იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავლის ამოცანა.